

СЛОВ'ЯНСЬКІ КОМПОЗИТНІ ТА ВІДКОМПОЗИТНІ ІМЕНА В ОСНОВАХ ПРИЗВИЩ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ПОЛЬЩІ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНУ

Composite and composite-derivative names in the surnames' stems of Ukrainian population removed from Poland to Ternopil region are analysed in this article. Surnames with the stems which are built up with the help of composite-derivative proper names are spoken about. The most productive composite derivatives are distinguished. Some surnames which are derived from different names by origin and anthroponyms with double motivation are introduced.

Наше дослідження слов'янських композитних та відкомполитних імен проведене на матеріалі прізвищ українців-переселенців які після Другої світової війни були насильно виселені із околиць заселених українським етносом територій – Лемківщини, Надсяння, Підляшшя та Холмщини і переселені в 1945-1946 рр. на Тернопільщину.

Слов'янські автохтонні імена уже не раз були об'єктом спеціальних досліджень. В українській ономастиці їх вивчали Л.Гумецька, П.Чучка, М.Худаш та ін. а спеціальну монографію цим іменам присвятила М.Демчук [3]. Важливе значення для вивчення слов'янської антропонімії спадщини мають також праці М.Малець [7], І.Мілевського [8], Я.Свободи [10], Т.Скуліни [11].

У сучасній антропонімії слов'янські автохтонні особові імена поділяють на три типи: 1) особові власні імена-композити; 2) особові власні відкомполитні імена, 3) видаєлятивні власні імена [11: 206].

Однак, цей поділ має і певні недоліки. Оскільки як зауважує М.Демчук, "сформулювати надійні критерії розмежування імен відкомполитного походження та видаєлятивного – завдання не з легких і навряд чи у всеохоплюючому аспекті практично здійснимо" [3: 53].

На думку деяких учених, в Україні в XI-XIII ст. побутувало щонайменше 1000 язичеських імен [1: 7-8].

Прізвища, в основах яких відображені особові власні імена-композити

Слов'янські імена-композити, як спільнослов'янська антропонімійна спадщина, привертала до себе увагу вчених ще в минулому столітті. У наш час найгрунтовніше ці імена проаналізовано в працях Я.Свободи, І.Железняк, М.Демчук, М.Малець, Т.Скуліни та ін.

Своїм походженням імена-композити сягають праяндіоевропейської епохи, становлячи міжкультурну універсальність у системі називання особи. Особливо активно така модель імен функціонувала у греків [9: 117].

Самобутність цих імен полягає не лише в їхній складній будові, а й в особливій язичницькій мотивації їх виникнення й надання новонародженому. Найперсоніфікованішою є думка тих авторів, які вважають, що іменам-композитам первісно передувало ціле розгорнуте речення, яке містило в собі відповідне побажання немовляткові [3: 35], а пізніше це антропонімне речення спростилося до складного слова - оніма.

М.Демчук зауважила, що спадщина особових власних імен-композит, які збережені з давньоруського періоду в українській антропонімії, незначна [3: 36]. Можливо, саме тому власні імена-композити відіграли незначну роль в утворенні прізвищ українців-переселенців

на Тернопільщину: *Богдан, Богурад, Божидарний, Бориславський, Вайцехович* (пор. Войтех [Ил., 115]), *Вайчиховський, Казимир, Судомир*.

Прізвища, в основах яких відображені відкомпозиційні особові власні імена

Загальним дериваційним явищем в індоєвропейській антропонімії, в тому числі і в слов'янській було скорочення складних імен, яке супроводжувалося суфіксацією. Оскільки слов'янські автохтонні імена до прийняття християнства і запровадження в побутовий вжиток християнських імен мали вже багатотисячолітні традиції побутування, тому й особливості творення їх були традиційно давніми й послужили своїми моделями для адаптації канонічних християнських імен і творення від них різноманітних варіантів [9].

Відкомпозиційні слов'янські автохтонні імена і способи їх творення мають відповідне наукове висвітлення в ономастичній літературі. Аналізуючи способи творення відкомпозиційних слов'янських автохтонних імен, М. Демчук підкреслює, що скорочення імен-комполит здійснюється трьома способами шляхом афези, синкопи і апокопи [3: 55]. Серед відкомпозиційних антропонімічних скорочень виділяються безсуфіксні і суфіксальні утворення. Безсуфіксні утворення зберігати один із членів складного імені без флексійного оформлення або ж оформлялися закінченнями *-а* або *-о*. Саме такі варіанти автохтонних імен стали лексичною базою прізвищ переселенців. *Дух* (пор. Duch(oslav) [Sv., 75]), *Рад* (пор. Рад(ивой) [Ил., 416]), *Суть* (пор. Сул(имирь) [Мор., 189]), *Буда* (пор. Буд(ислав) [Мор., 28]), *Даньо* (пор. (Бог)дан), *Мильо* (пор. Мил(онігъ) [Гинк., 307]), *Радьо* (пор. Рад(ивой) [Ил., 416]).

Найпродуктивнішими відкомпозиційними дериватами є суфіксальні утворення, і в першу чергу, варіанти імен з суфіксом *-ко*. Оскільки первісно демінутивний, потім нейтральний антропонімічний формант *-ко* згодом набув патронімічної функції, то відкомпозиційні імена з цим суфіксом легко закріплювалися в антропонімічній системі як спадкові родові назви. Серед прізвищ переселенців такі іменування становлять досить помітну кількість: *Блажко* (пор. Блаж(имир) [Грк., 37]), *Божко* (пор. Бож(идар) [Ил., 60]), *Блазко*, *Блазислав*, *Блахо(лав)* (Sv., 69), *Бориско* (пор. Борис(лав)), *Бучко* (пор. Буч(ислав), Буч(овичь) [Мор., 28]), *Вішкко* (пор. Виш(ислав) [Sv., 75]), *Добко* (пор. Доб(ислав) [Дем., 37]), *Душко* (пор. Душ(ослав) [Sv., 75]), *Живко* (пор. Жив(обудь), Жив(иславь) [Мор., 84]), *Малько* (пор. Мал(омир) [Ил., 310]), *Радко* (пор. Рад(ислав) [Дем., 63]), *Собко* (пор. Соб(ислав)), *Святко* (пор. Свят(ислав)) та ін.

Високою продуктивністю відзначалися відкомпозиційні імена з формантом *-ик*, що мало відповідний вплив на формування прізвищ Закарпаття: *Балик* (пор. Бал(газарь) [Мор., 7]), *Борик* (пор. Бор(иславь)), *Будик* (пор. Буд(иславь) [Мор., 29]), *Галик* (пор. Гал(омир) [Ил., 124]), *Годик* (пор. Год(ислав) [Ил., 138]), *Голік* (пор. Гол(иславь) [Мор., 61]), *Молік* (пор. Мал(омир) [Ил., 317]), *Отонік* (пор. Стан(иславь) [Гинк., 458]), *Судик* (пор. Суд(имирь) [Ил., 458]), *Сулик* (пор. Сул(иславь), Sulibot, Suligost, Sulimij, Sulizla [Mal., 116]).

Відкомпозиційні деривати з іншими суфіксами, що містять елементи *-к-* дали початок таким прізвищам *Божек* (пор. Бож(идар) [Ил., 60]), *Борисюк* (пор. Бор(иславь) [Гинк., 457]), *Бучек* (пор. Буч(ислав) [Мор., 28]), *Войтюк* (пор. Войт(ихъ) [Мор., 46]), *Галак* (пор. Гал(омир) [Ил., 124]), *Дорошюк* (пор. Дорош(омир) [Мор., 76]), *Душка* (пор. Душ(ославь) [Мор., 80]), *Манзюк* (пор. Ман(іслав) [Дем., 77]), *Моречько* (пор. Мор(ислав) [Дем., 78]), *Ступок* (пор. Ступ(оглівь) [Мор., 188]), *Суляк* (пор. Сул(имир) [Дем., 83]).

У творенні слов'янських відкомпозиційних дериватів брали участь суфікси з елементами *-и-* та *-н-* [3: 219]. В антропонімії Закарпаття такі імена фіксуємо як твірні основи прізвищ: *Балуш* (пор. Бал(осиць) [Мор., 7]), *Богун* (пор. Богун(ігъ), Bogodai [Mal., 65]), *Годиш* (пор. Год(иславь) [Ил., 138]), *Калиш* (пор. Кали(гор) Калимань) [Мор., 97]), *Малкуш* (пор. Мал(омир) [Ил., 317]), *Радюш* (пор. Рад(иславь), Рад(ивой) [Ил., 416]), *Чернюш* (пор. Черн(омясь) [Дем., 84]), *Ярош* (пор. Яро(слав) [Ил., 572]), *Яруш* (пор. Яро(слав) [Ил., 572]), *Бодан* (пор. Бог(дан)), *Горунь* (пор. Гор(иславь) [Мор., 62]), *Верхун* (пор. Vrchoslav [Sv., 310]), *Милян* (пор. Мил(ославь)), *Судин* (пор. Суд(омир) [Sv., 87]).

Меншою продуктивністю у творенні прізвищ переселенців відзначаються відкомпозитні імена з формантами, що містять елементи *-л-, -ц-, -у-* *Мирло* (пор. Мирослав), *Красуляк* (пор. Красимирь [Ил., 276]), *Святило* (пор. Святослав або Svatosbor [Sv., 302]), *Сулило* (пор. Сулимирь [Mal., 116]); *Гоцло* (пор. Годимирь [Mor., 113]), *Малець* (пор. Маломирь [Ил., 317]), *Богуч* (пор. Богомил [Ил., 79]).

Поодинокими є прізвища, утворені від імен з суфіксальними елементами *-х-, -с-, -й-, -д-, -р-*: *Балій* (пор. Балосиць [Mor., 7]), *Вельгос* (пор. Велеслав [Ил., 165]), *Воитас* (пор. Войтех [Ил., 115]), *Галил* (пор. Галимир [Ил., 124]), *Малій* (пор. Маломирь [Ил., 317]), *Мирда* (пор. Мирюлюб [Ил., 337]), *Путар* (пор. Putislaw, Pecislaw [Sv., 83]), *Стрихор* (пор. Стрихомир), *Ярис* (пор. Ярослав [Mal., 67]).

Прізвищеві основи не завжди дозволяють однозначно твердити, що вони походять від слов'янських відкомпозитних імен, а не імен християнських, оскільки в багатьох випадках початкові склади одних і других є омонімічними, а для деривації цих імен використовувались одні і ті ж суфікси.

Нодасмо ряд прізвищ, утворених від таких неоднозначних за походженням імен

Ващак	<	Балиславь [Mor., 33]
	<	Василь
Вітек, Вітик	<	Гостиванг [Mal., 17]
	<	Віталій
Галак	<	Галимир [Ил., 124]
	<	Галактіон
Геруц, Герус, Герчак	<	Герислав [Mor., 57]
	<	Герман
Гордейчук	<	Гордомиль [Mor., 61]
	<	Гордій
Гонша	<	Гостиславь [Mor., 63]
	<	Гонша < Георгій [Бр., 56]
Гуч, Гучек, Гучко, Гучак	<	Годимирь [Mor., 68]
	<	Гурій
Дашко	<	Далеборь [Mor., 67]
	<	Давид, Данило, Дасій
Домба	<	Домажир [Дем., 44]
	<	Дометій
Дорош	<	Дорьгомиль [Mor., 76]
	<	Дорофій [СВЛ, 50]
Лелок	<	Леліс ¹ гуж [Mal., 170]
	<	Олекса
Манько	<	Маниславь [Mor., 118]
	<	Мануїл
Милик, Мильо, Мильчак	<	Мілогосі [Sk., 10]
	<	Милій, Омелян
Мирло	<	Мирослав [Mor., 126]
	<	Мирон
Пашко	<	Пакославь [Mor., 174]
	<	Павло
Самок	<	Самовиць [Mor., 171]
	<	Самійло
Сель	<	Селиборь [Mor., 176]
	<	Сечіфан [СВЛ, 239]
Семак	<	Семирадь [Mor., 176]
	<	Семен

Собко, Собчак

Собеборъ [Мор., 181]
Севастьян, Себастьян [СВІЛ, 239]

Тиш

Тихомиръ [Мор., 198]
Тиш < Тихон [Бір, 126]

Томцьо

Томиславъ [Мор., 193]
Тома

Фаль

Фалимиръ [Мор., 198]
Фалалей, Фаласій [СВІЛ, 241]

Ярош

Ярослав [Гинк., 458]
Ярема < Єремія [СВІЛ, 99]

Причиною неоднозначного тлумачення названих прізвищ є, як відзначено вище, омонімічні початкові склади слов'янських і християнських імен та однакові форманти, які використовувалися в антропонімічній деривації давніх слов'янських і пізніших християнських імен. Якщо б такі антропоніми фіксувалися конкретними ієричними пам'ятками, то саме характер останніх міг би підказати однозначне трактування імен але виокремлення цих антропонімів з основ прізвищ, які творилися в період функціонування в Україні і давніх слов'янських і церковно-християнських імен не дає такої можливості. Аналогічне явище неоднозначної мотивації ряду антропонімних основ відзначають і дослідники західнослов'янської антропонімії Я.Свобода [10, 32] і М.Матець [7, 17]. Ми більше схильні до думки, що для таких утворень прийнятнішими є пояснення їх як дериватів від християнських імен, оскільки саме вони відіграли домінуючу роль у творенні українських прізвищ [4, 9].

В інших випадках важко встановити, чи лексичною базою прізвища є згоголієне викомпозитне ім'я, а чи ім'я віднаслідковане або прізвисько.

Відомо, що слов'янські імена-омоніми... зворилися від основ слів загальноорозмовної мови внаслідок чого їх скорочені, або, що суфісально деривати могли ставати співзвучними з відповідними загальноорозмовними лексемами.

Подальша мотивація можлива в прізвищах:

Барна	Барниславъ [Мор., 8] барна "темно-сірий віл. корова" [ЕСУМ I, 145]
Будзюк	Будзівој [Мал., 31] будз "свіжий овечий сыр" [ЕСУМ I, 146]
Бухчак	Buchna < Budzislava [Sv., 110] бухчак "хатина з поганого матеріалу з незакінченим дахом" [ЕСУМ I, 312]
Верхола, Верхун, Верхуняк	Верхославъ [Мор., 37] верх
Галаь	І алімир [Ил., 124] галаь "півень особливої породи" [ЕСУМ I, 457]
Град	І радяборъ [Мор., 63] град
Громко	Громиславъ [Мор., 64] грім
Душа	Duchoslav [Sv., 75] душа
Драгун	Драгомисль [Мор., 77] драгун "воїн кавалерійської частини" [СУМ II, 404]

Жидик	<	Жидомиръ [І инк. 458] жидик. демін. від жид
Муж	<	Dražomuz [Sv, 95] муж
Платко	<	Плативой [Мор. 152] лат. шлал "хустка"
Ходак	<	Ходимиръ [Мор., 200] ходак "той хто ходить", "взуття" [ЕСУМ II, 407]
Худик	<	Худислав худий
Ярец	<	Ярослав [Ил., 572] ярьє "ячмін." [Гр., 429]

Таких прикладів у зібраних нами прізвищах дуже багато. Сьогодні практично неможливо в кожному конкретному випадку дати однозначну відповідь на питання, від якого саме імені (відкомполітного чи відапеліативного) походить те чи інше прізвище. Хоча з приводу одних назв ми більше схильні вважати їх дериватами від композитних імен (Муж, Ярец), а інших – від апеліативів (Драгун, Жидик, Худик та ін.). М. Демчук кристично ставиться до праць відомих антропонімістів, які відкомполітні деривати механічно відносять до відапеліативних імен [З' 51-53].

Таким чином, проаналізований вище матеріал показує, що українські прізвища зберігають у своїх основах вагомі сліди давньої автохтонної антропонімії, зокрема – відкомполітні імена, що фіксуються як східно-, так і західно та південнослов'янськими пам'ятками. Більшість із них має давнє слов'янське походження. Але велика частина неоднозначних антропонімічних основ, які можна кваліфікувати як християнські імена або як відапеліативні антропоніми, це може бути виключена з загального числа автохтонних відкомполітних імен, що мусили функціонувати на території України як особові імена, які, даруючи початок спадковим родовим іменуванням, згодом закріпились як прізвища українців.

ПРИЙНЯТІ СКОРОЧЕННЯ

Бр	- Бірыга М. В. Беларуская антрапанімія. 3. Структура власных мужчынскіх імен Мінськ, 1982 - 319 с.
Гр	- Словарь української мови. За редакцією Б. Грінченка – К., 1907-1999 – Т. 1-4
Грк	- Грковић Милиця. Речник личних имена под срба – Београд, 1973 – 232 с.
Гинк.	- Гинкен Г. Г. Древнейшие русские двусловные личные имена и их уменьшительные // Живая старина. – 1993 – Вып. 4 – С. 400-461
Дем	- Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVII ст. – К., 1988 – 170 с.
ЕСУМ.	- Етимологічний словник української мови – К., 1982-1989. – Т. 1-3
Ил	- Илчев Стефан. Речник на личните и фамили имена у българите. – София, 1969. – 626 с.
Керст	- Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. – К., 1984. – 152 с.
Mal.	- Malce M. Staropolskie skrośane nazwy osobowe od imion zwyczajowych // Prace Instytutu języka polskiego. – Wrocław etc., 1982 – 218 s.
Мор.	- Моршкин М. Я. Славянский именослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке – Сиб., 1867 – 213 с.
СВІЛ	- Скрипник Л. Г., Дзяківська Н. П. Власні імена людей. Словник-довідник. – К. Наукова думка, 1996 – 335 с.
СУМ	- Словник української мови. – К., 1970-1980. – Т. I-XI.

- Sv. - Svoboda J. Staročeska jména a naše příjmení. – Praha. 1964 – 318 s.
 Sk. - Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe, cz. II. Prace onomastyczne. 21. – Wrocław etc., 1974. – 239 s.

Література

1. Белей Л.О. Ім'я для дитини в українській родині. Словник-довідник. - Ужгород: Закарпатське 1-во "Просвіта", 1993 – 117 с.
2. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. – К. Вид-во АН УРСР, 1958 – 298 с.
3. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові імена в побуті українців XIV-XVII ст. – К. Наукова думка, 1988. – 170 с.
4. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К., Наукова думка, 1966 – 214 с.
5. Селищев А.М. Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ // Учен. записки Московского ун-та. – М., 1948 – Кн. 1. – С.128-152
6. Скорук І.Д. Слов'янський шар в антропоніміці м.Луцька в XX ст. // Slavica та baltica в опомасції України. – К.: ІАН України. 1999 – С.147-160
7. Malec M. Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych // Prace Instytutu języka polskiego. 42 - Wrocław etc., 1982. - 218 s.
8. Milewski T. O pochodzeniu słowiańskich imion złożonych // I Międzynar. slawist. konf. onomast. w Krakowie w dniach 22-24 paźdz. 1959 - Wrocław etc., 1961.
9. Milewski T. Indoeuropejskie imiona osobowe. – Wrocław etc., 1969 - 228s.
10. Svoboda J. Staročeska osobní jména a naše příjmení. – Praha, 1964 – 317 s.
11. Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe, cz. II. Prace onomastyczne, 21. – Wrocław etc. 1974 – 239 s.

Безсвітль ільє тюрк (Івртис тиль)

МОДЕЛІ ІМЕНУВАННЯ ОСОБИ НА ГУЦУЛЬЩИНІ В ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТКАХ XV-XVI СТ.

The thesis is dedicated to the investigation into Hutsul family names in their historic development starting from the XV-th century till presence. The written records of the XV first half of the XX-th century testify that the most typical way of naming people was double name with the patronymic name as the second name. The analysis of modern Hutsul family names points to the fact that they have become an integral part of the Ukrainian antroponymic system preserving at the same time their regional peculiarities.

В історичних писемних пам'ятках досліджуваного періоду виявлено 189 іменувань гуцулів. Ці назви вкладаються у наведену класифікаційну схему

Одночленні іменування. Кількість засвідчених одночленних антропонімів на Гуцульщині в XV-XVI ст становить 38% від загальної кількості аналізованих нами іменувань. "Побудування таких іменувань, – відзначає М.Л.Худан, – пояснюється не лише тенденцією іменувати у такий спосіб представників соціальних низів – залежних категорій населення, а й характером документа, його призначенням" [6:115]

Одночленні іменування гуцулів того періоду представлені різними категоріями власних імен, а також іменуваннями за іменем або прізвиськом батька, тобто патронімами. Адже "патронім – поширений тип особових назв, що виділяв денотата через вказівку на найменування його родича. Твірнок основою патроніма було здебільшого власне найменування батька, рідше найменування інших родичів" [7:305]. У межах цієї групи